

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej „Stosunki jugosłowiańsko-polskie w XX wieku”, Belgrad, 29–30 IX 2016 r.

W dniach 29–30 IX 2016 r. odbyła się w Belgradzie czwarta międzynarodowa konferencja naukowa, będąca efektem współpracy pomiędzy Instytutem Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego (UKW) a Instytutem Historii Współczesnej (ISI – *Institut za savremenu istoriju*) w Belgradzie. Towarzyszyła jej m.in. promocja książki *Polska i Jugosławia po II wojnie światowej*¹ – trzecia publikacja podsumowująca dotychczasową współpracę. Otwarcie konferencji uświetniła obecność sekretarza stanu w Ministerstwie Oświaty, Nauki i Rozwoju Technologicznego Republiki Serbii prof. Vladimira Popovicia, rektora Studium Nauczycielskiego w Belgradzie prof. Danimira Mandicia oraz Joanny Budišin, attaché Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Belgradzie.

Obrady zostały podzielone na siedem sesji. Po wystąpieniach inauguracyjnych jako pierwszy głos zabrał Aleksandar Kadrijević z Uniwersytetu w Belgradzie. Szczegółowo omówił działalność polskiego inżyniera i architekta Stefana Kryczyńskiego w Serbii. Zdobył on prestiżową pierwszą nagrodę w konkursie na projekt budowy gmachu „zarządu administracji państwowej” (*Uprava državnih monopola*) w Belgradzie. Drugim referentem był Rade Ristanović z Uniwersytetu w Nowym Sadzie. Badacz ten przedstawił obraz przewrotu majowego w Polsce w 1926 r. w prasie jugosłowiańskiej. Zwrócił szczególną uwagę na sposób, w jaki do tematu podchodzono nad Dunajem i Sawą, a więc w kraju relatywnie odległym w sensie geograficznym od Polski, choć borykającym się z podobnymi problemami politycznymi. Następny referat wygłosił Milan Gulić z ISI. Mówca szczegółowo scharakteryzował działalność dyplomatów Królestwa SHS/ Jugosławii w Polsce w okresie międzywojennym. Wprawdzie Warszawa nie była dla Belgradu najważniejszym partnerem politycznym, niemniej władze jugosłowiańskie kierowały do służby w Polsce wybitnych dyplomatów, jak

¹ *Polska i Jugosławia po II wojnie światowej*, red. M. Pavlović, N. Stambolija, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2016. Poprzednie dwie publikacje to: *Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po II wojnie światowej. Relacje wielostronne i wielopoziomowe*, red. M. Pavlović, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2014; *Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku*, red. M. Pavlović, A. Zaćmiński, D. Bondzić, Beograd 2015.

np. Branka Lazarevicia i Prvislava Grisogono. Pierwszą część obrad zamknął Bojan Simić z Instytutu Historii Najnowszej Serbii (INIS – *Institut za noviju istoriju Srbije*). Wiodącym wątkiem jego rozważań była rewizyta płk. Becka w Jugosławii w maju 1936 r., a przede wszystkim jej najważniejsze ustalenia w obliczu zaostrzającej się sytuacji politycznej w Europie, a także jej echa w niektórych krajach europejskich, np. Włoszech i Wielkiej Brytanii.

Drugą część obrad, w której kontynuowano problematykę międzywojenną, rozpoczął Dragomir Bondžić z ISI. Opisał edukacyjną, naukową i kulturalną współpracę pomiędzy Królestwem SHS/ Jugosławii a Polską. Podzielił ją na dwa główne okresy – lata dwudzieste, kiedy brak było sformalizowanych ram kooperacji i czas po 1931 r., czyli po podpisaniu umowy o współpracy naukowej, akademickiej i artystycznej. Następnym referat, wygłoszony przez Jasminę Milanović (ISI), dotyczył procesu emancypacji kobiet po zakończeniu I wojny światowej, w tym działalności organizacji kobiecych, takich jak: Mała Ententa Kobiet czy Stowarzyszenie Kobiet Słowiańskich. Z kolei szczegółową analizą działalności Ligi Polsko-Jugosłowiańskiej zaprezentował Tomasz Jacek Lis z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Organizacja ta powstała po zakończeniu wojny i miała na celu koordynację oraz rozwijanie kontaktów gospodarczych, kulturalnych, a także naukowych pomiędzy oboma krajami. Posiadała swoje oddziały w największych miastach. Ivan Becić z Instytutu Kultury Serbskiej z Prištiny skupił się na analizie statystycznej jugosłowiańsko-polskiej współpracy gospodarczej. Na podstawie publikowanych źródeł i materiałów archiwalnych dość precyzyjnie określił pozycję Polski w polityce międzynarodowej Jugosławii. Tę część obrad zakończyło wystąpienie Jacka Tebinki z Uniwersytetu Gdańskiego na temat strategii działania brytyjskiego Special Operations Executive (SOE – Kierownictwo Operacji Specjalnych) wobec Polski i Jugosławii. Mówca podkreślił, że model polskiej armii podziemnej stał się dla SOE wzorem godnym do naśladowania w innych okupowanych państwach europejskich. Na liście priorytetów do działań sabotażowych Polska znalazła się jednak w dalszej kolejności, m.in. za Włochami i Jugosławią, co wiązało się przede wszystkim z problemami technicznymi i możliwościami dostarczenia odpowiedniej ilości zaopatrzenia. Nie bez znaczenia było także udzielenie poparcia partyzantom Josipa Broza-Tito.

Trzecią sesję, której tematyka dotyczyła kwestii powojennych, otworzyli wspólnym wystąpieniem Kosta Nikolić i Nebojša Stambolija (ISI). Przedstawili oni niuanse współpracy polskiej i serbskiej emigracji antykomunistycznej po II wojnie światowej. Kombatanci z Polski i Jugosławii utrzymywali bardzo dobre stosunki, choć to emigracja polska była znacznie liczniejsza i lepiej zorganizowana. Studium porównawcze, dotyczące opozycji antykomunistycznej w Serbii (Jugosławii) i PRL w latach 1953–1989, przedstawił Srđan Cvetković z ISI. Mówca wskazał na podobieństwa i różnice w działaniach dysydentów, represji, jakie na nich spadały ze strony władz, a także roli np. Kościoła (kościółów). W następnym referacie Paweł Wawryszuk z UKW poruszył zagadnienia związane z wydarzeniami 1968 r. Były to protesty studenckie (młodzieżowe) w Polsce i Jugosławii oraz interwencja pięciu państw Układu Warszawskiego w Czechosłowacji. Cel wystąpienia stanowiła analiza ich wpływu na stosunki polsko-jugosłowiańskie oraz konsekwencje. Referat zamykający tę część obrad wygłosiła Maria Ewa Szatlach (UKW). Badaczka skupiła się na turystycznym aspekcie handlu pomiędzy Polakami a Jugosłowianami w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Omówiła specyfikę tego procesu na tle funkcjonowania gospodarki socjalistycznej oraz jego rolę w zaspokajaniu potrzeb Polaków.

Ostatnia sesja pierwszego dnia obrad zdominowana została przez kwestię bezpieczeństwa w Europie. Otworzył ją Dragan Bogetić (ISI), który scharakteryzował stanowisko Jugosławii względem planu Rapackiego w kontekście polityki Belgradu wobec Bonn i stolic innych mocarstw europejskich i światowych. Następnie Ljuborag Dimić z Uniwersytetu w Belgradzie rozwinął tezy zawarte w poprzednim wystąpieniu, mówiąc o podejściu władz jugosłowiańskich do problemu bezpieczeństwa europejskiego w połowie lat sześćdziesiątych i tez zawartych w planie Gomułki. Z kolei na podobieństwach i różnicach Polski i Jugosławii w drodze do Rady Europy skupił się Ratomir Milikić (ISI). W latach osiemdziesiątych to Belgrad był stolicą o wiele bardziej zbliżoną do omawianej organizacji. Oba państwa uzyskiwały status specjalnego obserwatora tego samego dnia (21 V 1989), ale wojna domowa w Jugosławii i rządy Slobodana Miloševića spowodowały, że kraj ten przystąpił do Rady Europy dopiero w 2003 r. (Polska w 1991 r.). Pierwszy dzień obrad zakończył referat Ewy Bujwid-Kurek z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autorka dokonała przeglądu umów zawartych pomiędzy Polską a państwami postjugosłowiańskimi. Najwięcej podpisano ich z Chorwacją (8) i Słowenią (7), żadnej z Kosowem. Porozumienia najczęściej dotyczyły kwestii zwalczania przestępczości zorganizowanej oraz ochrony danych niejawnych.

Drugi dzień obrad otworzył gospodarz konferencji Momčilo Pavlović, dyrektor ISI, który z jugosłowiańskiej perspektywy przedstawił działalność Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej, powstałego na mocy podpisanej w marcu 1946 r. Konwencji o współpracy kulturalnej pomiędzy Warszawą a Belgradem. Uzupełnieniem tego referatu było wystąpienie Zdzisława Biegańskiego z UKW, który mówił o historii Towarzystwa do 1949 r., ale w oparciu o polskie źródła. Następny z prelegentów, Slobodan Selinić (INIS) zajął się zagadnieniem restytucji mienia jugosłowiańskiego z Polski po zakończeniu II wojny światowej. Należały do niego głównie maszyny i instalacje fabryczne, zwłaszcza wojskowe. Część z nich ostatecznie trafiła na Śląsk. Proces odzyskiwania mienia przebiegał jednak bardzo powoli, na co składały się trudności kadrowe w Ambasadzie Jugosławii w Polsce, brak woli politycznej po stronie polskiej, ale nade wszystko zniszczenia wojenne i wywiezienie znacznej ilości instalacji do ZSRR. Ostatecznie do Jugosławii powróciły zaledwie trzy lokomotywy i niewielkie ilości sprzętu. Ostatnim prelegentem w tej części obrad był Andrzej Zaćmiński (UKW), który skupił się na działalności emigracji kominformowskiej w Polsce w latach 1948–1956. Mówca przedstawił mechanizmy kształtowania się i rozwoju emigracji, jej skład osobowy, oblicze wewnętrzne i pozycję w polskim systemie politycznym. Szczególną uwagę zwrócił na aktywność propagandową i polityczną emigrantów.

Szóstą sesję zainaugurował Michał Jerzy Zacharias (UKW) charakterystyką myśli rewolucyjnej dwóch teoretyków – Jana Waclawa Machajskiego i Milovana Đilasa. Przybliżył relatywnie słabo znane poglądy polskiego działacza głoszącego konieczność przeprowadzenia rewolucji antykapitalistycznej, jednocześnie zwalczającego wszelkie formy socjalizmu. Machajski uważał bowiem, że w nowym, socjalistycznym ustroju inteligencja spełniałaby podobną rolę, którą Đilas przypisał „nowej klasie” – czyli dbającej wyłącznie o własne interesy. VII Kongresem Związku Komunistów Jugosławii (ZKJ), obradującym w kwietniu 1958 r., oraz jego wpływem na relacje z PZPR zainteresował się Vladimir Cvetković (INIS). Omówił on kontakty partyjne przed i po Kongresie pod względem ilościowym i jakościowym, dochodząc do wniosku, że istniejące rozbieżności nie miały głębokiego charakteru, o czym świadczyło kontynuowanie współpracy np. kulturalnej, naukowej czy prawnej. O polityce kulturalnej Jugosławii w latach siedemdziesiątych w świetle opracowań Instytutu Kultury w Warszawie

traktowało wystąpienie Joanny Szczutkowskiej (UKW). Milutin Živković z Instytutu Kultury Serbskiej, który bada historię miast partnerskich Serbii i Polski, tym razem przybliżył współpracę pomiędzy Łoznicą a Płockiem. Po okresie zastoju, związanym z wprowadzeniem stanu wojennego w Polsce, a następnie wojną domową w Jugosławii, u progu XXI w. współpraca dwustronna powoli zaczęła się odradzać.

W czasie siódmej sesji jako pierwsza głos zabrała Małgorzata Świąćicka (UKW). Prelegentka zaprezentowała teoretyczno-metodologiczny szkic dotyczący możliwości badań kategorii znaczeniowej „Jugosławia”. Opisała koncepcję badań nad systemowym, ankietowym i tekstowym obrazowaniem Jugosławii, formułując perspektywy badawcze. Drugą referentką była Agnieszka Rypel (UKW), która scharakteryzowała tożsamość narodową literackiego noblisty pochodzącego z Bałkanów, Iva Andricia. Pisarz, określający sam siebie Jugosłowianinem, przedstawiony został jako twórca chorwacki, serbski czy nawet bośniacki. Celem wystąpienia było określenie, w jakim stopniu tożsamość narodowa Andricia wpłynęła na recepcję jego twórczości w Polsce. Z kolei Danuta Jastrzębska-Golonka (UKW) skupiła się na postrzeganiu komunizmu w czasach współczesnych, w takich zjawiskach, jak „titoizm” i „jugonostalgia”, które zaczęły funkcjonować jako kategorie wartościujące przemiany społeczne w Jugosławii. Powyższe spostrzeżenia rozpatrywano w świetle powieści Josipa Novakovicia *Prima aprilis*. Następnie głos zabrał Tadeusz Wolsza (UKW), przedstawiając pasje sportowe wybitnych polityków II Rzeczypospolitej, nie wyłączając z tego grona marszałka Piłsudskiego czy licznych wysokich rangą wojskowych, którzy uczestniczyli w Igrzyskach Olimpijskich. Wskazał również na brak zainteresowania sportem elit komunistycznych w powojennej Polsce. Ostatni referat, poświęcony stanowisku RFN wobec dezintegracji Jugosławii, wygłosił Michał Kosman (UKW). Inspirację do analizy tego tematu stanowiła postawa Niemiec, które odstawały od linii prezentowanej przez inne państwa zachodnie i były raczej niechętnie wspieraniu separatyzmu poszczególnych republik jugosłowiańskich.

Na zakończenie odbyła się ożywiona dyskusja. Szczególnie interesująca okazała się wymiana ustaleń badaczy serbskich i polskich, którzy bazując na materiałach różnej proveniencji, dochodzili do nieco odmiennych wniosków. Odnosiło się to przeważnie do liczby ofiar terroru komunistycznego (często znacznie zawyżanych), a także cezury jego natężenia w przypadku Polski i Jugosławii.

Niniejsza konferencja naukowa była kolejnym spotkaniem służącym rozwijaniu wspólnych badań nad stosunkami polsko-jugosłowiańskimi. Jej organizatorzy i uczestnicy zgodnie uznali, że powinny być one kontynuowane i rozszerzane o nowe obszary.

Paweł Wawryszuk
Bydgoszcz

Nebojša Stambolija
Belgrad